

Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у період «відлиги» (друга половина 50-х років – 1964 р.)

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України, учений секретар Інституту педагогіки НАПН України

Нині у контексті розбудови національної системи освіти відповідно до сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів, поступу постіндустріальної цивілізації пріоритетними завданнями державної освітньої політики України є створення умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів з урахуванням їхніх особистісних потреб, інтересів та здібностей. Про це йдеться у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. [6, с. 335–336]. З огляду на вагомість таких завдань доцільно переосмислити досвід минулого, зокрема державну освітню політику радянського уряду починаючи від другої половини 50-х років до 1964 року – період ініційованої М.Хрущовим освітньої реформи, десталінізації, певної демократизації суспільства, науково-технічної революції та перебування економічної сфери.

Історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що державна політика Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в галузі шкільної освіти у визначених хронологічних межах щодо її різних аспектів була предметом дослідження українських істориків педагогіки (Л.Березівська, С.Лобода, О.Петренко, Л.Пироженко, О.Пометун, О.Сухомлинська та ін.). Безпосередньо проблемі диференціації навчання в педагогічній теорії і практиці окресленого періоду присвячені праці російських учених (О.Пєвцов, 1994; А.Рєзник, 2005; Г.Кувшинов, 2006). **Мета статті** – висвітлити особливості державної політики радянського уряду щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти, зокрема види й форми диференційованого підходу, які набули розвитку в Україні.

У ході попереднього дослідження ми з'ясували, що державна політика радянського уряду щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти кінця 30-х – першої половини 50-х років ХХ ст. мала

суперечливий і хвилеподібний характер: від жорсткої регламентації та відмови від принципу диференціації як фактора демократизації і гуманізації шкільної освіти, оскільки спостерігалось прагнення зберегти уніфіковану школу в рамках тоталітарного суспільства, до проявів диференціації, спричинених гострою потребою забезпечення економіки кваліфікованими кадрами у воєнний і післявоєнний періоди.

У середині 50-х років ХХ ст. в контексті суспільно-політичних і соціально-економічних змін знову набуває актуальності диференціація навчання. І це закономірно. Саме тоді з початком науково-технічної революції перебудова економічної сфери вже потребувала не лише кваліфікованих робітників, як у добу індустріалізації, а й підготовлених високоосвічених працівників, отже, перегляду діючої системи освіти й у цілому освітньої політики уряду. Адже зрозуміло, що не пов'язана з життям, регламентована й уніфікована система шкільної освіти

не відповідала потребам суспільства, вимогам науково-технічного розвитку. Такими були основні чинники, що впливали на цілі, принципи, напрями державної освітньої політики в період від другої половини 50-х років до 1964 р., зокрема щодо диференціації шкільної освіти.

На ХХ з'їзді КПРС (лютий 1956 р.) було констатовано реалізацію загального обов'язкового 7-річного та створення умов для запровадження 10-річного навчання. М.Хрущов проголосив мету реформи – школа має надавати учням загальну та політехнічну освіту й водночас готувати їх до практичної діяльності в народному господарстві. Після цього з'їзду посилилася увага до питань розвитку особистості, концепції розвивального навчання, реалізація якої передбачала диференційований підхід до учнів. Щоб створити сприятливі умови для запровадження загальної середньої освіти і здобуття молоддю вищої освіти, в 1956 р. Рада Міністрів СРСР скасувала плату за навчання у старших класах середніх шкіл та в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах [5, с. 192].

На початку 1956/57 н.р. в УРСР діяло 29517 шкіл (початкових – 12678, семирічних – 10812, середніх – 6027), зокрема українських – 25182, російських – 4072, молдавських – 161, угорських – 98, польських – 4 [10, арк. 3]. Виробниче навчання в 1957/58 н.р. проводилося на базі промислових підприємств (2445 класів), колгоспів і радгоспів (3154 класи), МТС (1775 класів), навчальних закладів (ФЗО, ремісничі й технічні училища), шкіл (577 класів та ін.) [1, с. 117].

Диференціація здійснювалася за основними формами організації виробничого навчання залежно від профілю та умов виробництва: індивідуальне прикріплення учнів до кваліфікованих робітників, бригадне і групове навчання [там само, с. 199–120]. Ці факти засвідчують, що у середині 50-х років в УРСР активізувалося будівництво шкільної освіти на засадах диференціації за професійно орієнтованим і частково національним критеріями.

Наголосимо, з метою вивчення найважливіших питань переходу від 7-річного до загального обов'язкового 8-річного навчання у 1958 р. в Україні відкривалося 28 експериментальних 8-річних шкіл, заняття в яких проводилися за новим навчальним планом і проектами програм з усіх предметів шкільного курсу. І саме на основі здійсненого вчителями експериментальних шкіл, працівниками відділів народної освіти й науковцями дослідження було складено більш раціональний навчальний план і програми для загальноосвітньої школи [там само, с. 160].

Розроблення змістових та організаційних аспектів диференціації навчання здійснювалося в руслі ідей Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР (1958 р.). Ще напередодні схвалення Закону, 18 квітня 1958 р. М.Хрущов на ХІІІ з'їзді ВЛКСМ виступив з доповіддю «Виховувати активних і свідомих будівників комуністичного суспільства», в якій

укотре зазначив, що в роботі середніх шкіл та вищих навчальних закладів є серйозні недоліки. Основний з них – це відірваність середньої школи від життя й виробництва. Доповідач наголосив: школа повинна виховувати повагу до фізичної праці, готувати до трудової діяльності на фабриках, заводах, у колгоспах тощо [8, с. 11, с. 19, с. 22–23]. Державною політикою оголошено курс на подолання відірваності школи «навчання», що діяла в 30-х – на початку 50-х років, від життя.

У цей період сприятливою була шкільна політика щодо творчої діяльності вчителів, які поступово відходили від шаблонів в організації навчального процесу та методах навчання. Значного поширення набув досвід липецьких педагогів. Зокрема, вчитель математики Кіровоградської середньої школи №6 О.Хмура почав застосовувати різні форми організації навчальної роботи на уроках математики в старших класах, у ході якої актуалізувалися *принцип індивідуального підходу до учнів, внутрішня диференціація шляхом застосування індивідуальних завдань*. Цей вітчизняний досвід почали широко використовувати українські вчителі [1, с. 164–166]. Демократичні перетворення в Радянському Союзі сприяли створенню умов для творчого розвитку гуманістичної педагогіки, ідейним творцем якої став видатний український педагог, директор Павлівської середньої школи В.Сухомлинський. Він активно працював над проблемою диференціації шкільної освіти. До цієї самої проблеми долучилися знані вчені М.Грищенко, С.Чавдаров. Так, у статті «За творче опрацювання проблем педагогічної науки» (1958 р.) вони висловили таке міркування: «Існуюча система загальноосвітньої школи вже відстає від вимог життя. Більше того, вона мало враховує і те, що трудові прагнення підлітків та юнаків цілком природно диференціюються і повинні диференціюватися» [9, с. 5–6]. Цю думку вчені аргументували тим, що вже в підлітків 12–13 років часто намічаються відмінності в пізнавальних інтересах і трудових настановах, але їх не враховують у навчальних планах і програмах. З огляду на це вони запропонували збільшити термін навчання в загальноосвітніх школах до 11 років та запровадити в середній школі *фуркації* [там само].

Ідея *диференціації навчання* (термін не вживався. – Л.Б.) і ті умови, що могли посприяти його реалізації, знайшли розвиток у Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1959 р.). Перед середньою школою ставилося завдання: готувати учнів до життя, суспільно корисної праці, підвищувати рівень загальної і політехнічної освіти. Провідним принципом шкільної освіти декларувався тісний зв'язок навчання з працею. А пріоритетним завданням державної освітньої політики проголошувалося запровадження обов'язкового 8-річного навчання. Відповідно до цього Закону 8-річна школа вважалася неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою,

яка мала давати учням міцні основи загальноосвітніх і політехнічних знань, виховувати в них любов до праці й готовність до суспільно корисної діяльності, здійснювати моральне, фізичне та естетичне виховання. Наголошувалося на тому, що в процесі навчально-виховної роботи школа повинна ознайомлювати школярів з різноманітними видами праці, допомагати виявити здібності та обрати майбутню професію (*професійно орієнтована диференціація*) [3, с. 228].

У Законі порушувалося питання про розширення **шкіл і груп продовженого дня**.

Повна середня освіта молоді 15–16-річного віку мала здійснюватися на основі поєднання навчання з продуктивною працею в навчальних закладах таких типів:

- **середні 3-річні загальноосвітні школи робітничої і сільської молоді – вечірні (змінні)**, де учні після закінчення 8-річної школи, працюючи в одній із галузей народного господарства, водночас здобували середню освіту й підвищували професійну кваліфікацію. Дозволялося для частини працюючої молоді, яка з різних причин не закінчила обов'язкової загальноосвітньої школи, створювати **вечірні (змінні) середні школи з 3-го класу**; за обмеженого контингенту молоді відкривати **окремі класи при середніх трудових політехнічних школах із виробничим навчанням**; працюючій молоді здобувати середню освіту шляхом **екстернату** або навчання в заочних школах;

- **3-річні середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням**, у яких особи після закінчення 8-річної школи здобували середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній із галузей народного господарства чи культури;

- **технікуми та інші середні спеціальні навчальні заклади**, де особи після закінчення 8-річної школи здобували середню загальну й середню спеціальну освіту.

Поряд із зазначеними типами подальшого розвитку мали набути **середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, де певні предмети викладалися б іноземними мовами; середні загальноосвітні трудові політехнічні школи для здібних у галузі музики, хореографії та образотворчого мистецтва дітей** (*диференціація за здібностями*).

У Законі знайшла відображення *зовнішня диференціація за соціальним критерієм*, бо мали створюватися **школи-інтернати** за типом 8-річних шкіл або середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням; *диференціація за станом здоров'я*, оскільки подальшого розвитку мали набути школи для дітей і підлітків з особливостями фізичного й розумового розвитку [*там само*, с. 230–231].

Передбачалося також протягом чотирьох–п'яти років, починаючи з 1959/60 н.р., старші класи діючих 10-річних шкіл перетворити в **різні типи**

міських і сільських середніх загальноосвітніх шкіл (*диференціація за територіально-економічним критерієм*). При цьому дозволялося середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням створювати як разом з 8-річними школами, так і окремо, у складі 9–11-х класів [*там само*, с. 231].

Особливу увагу звернемо на *професійно орієнтовану диференціацію*. Виробниче навчання й суспільно корисну працю учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням планувалося організовувати в навчальних і виробничих цехах найближчих підприємств, колгоспах і радгоспах, учнівських бригадах та навчально-дослідних господарствах, у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях. Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні та чергування періодів навчання і праці передбачалися навчальними планами та програмами залежно від профілю спеціальної підготовки учнів і місцевих умов. Професії, з яких мала здійснюватися підготовка учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, визначали виконками обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих спільно з радами народного господарства, міністерства й відомства, у погодженні з Міністерством освіти УРСР та виходячи з наявності виробничої бази й потреби в кадрах для народного господарства. При цьому рекомендувалося враховувати особливості роботи міських і сільських шкіл, роботи дівчат (*диференціація за територіально-економічним, гендерним критеріями*).

Водночас Раді Міністрів УРСР, виконкомам обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих, раднаргоспам, міністерствам і відомствам рекомендувалося виділяти робочі місця для проходження виробничого навчання учнями на промислових підприємствах, будовах, у радгоспах, РТС, створювати навчальні цехи на підприємствах, шкільні й міжшкільні навчально-виробничі майстерні з дотриманням правил охорони праці й техніки безпеки; виділяти інженерно-технічний, агрономічний персонал і кваліфікованих робітників для керівництва виробничим навчанням учнів. Колгоспам пропонувалося забезпечити організацію виробничого навчання учнів в **учнівських бригадах колгоспів, навчально-дослідних господарствах і колгоспних бригадах** з оплатою вироблених ними трудоднів, виділяти найбільш підготовлених спеціалістів сільського господарства [*там само*, с. 232–233].

Важливо, що особи, які закінчили вечірні (змінні) середні загальноосвітні школи й середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, одержували атестат про середню освіту, який надавав право вступати до вищих навчальних закладів. А випускники середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, крім того, одержували свідоцтво про присвоєння кваліфікації за обраною професією [*там само*, с. 233].

Ідеї Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в

Українській РСР щодо диференціації навчання було закріплено й конкретизовано в нормативних документах 60-х років ХХ ст., схвалених Радою Міністрів УРСР згідно із загальнонародянськими: Положення про 8-річну школу, Положення про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням, Положення про вечірню (змінну) середню загальноосвітню школу робітничої і сільської молоді та заочну середню загальноосвітню школу, Положення про школу з подовженим днем [4, с. 301].

Оскільки перехід на нові навчальні плани і програми здійснювався поступово протягом 1959/60 – 1962/63 н.р. (переведено всі класи), то склалася така ситуація, що 7–10-ті класи частини шкіл працювали за перехідними, а решта – за старими навчальними планами і програмами [1, с. 162]. 1–4-ті класи було переведено на нові навчальні плани і програми протягом 1959/60 н.р.

Зазначимо, що за новим навчальним планом, затвердженим Міністерством освіти УРСР на 1963/64 н.р., у 9–11-х класах відводилося дев'ять годин на виробниче навчання і три години – на факультативні заняття, які в основному використовувалися для виробничого навчання й навчально-виробничої практики під час літніх канікул. Як зазначав А.Бондар, таке співвідношення часу на вивчення основ наук і виробниче навчання «дещо ослабило увагу вчителів і учнів до вивчення основ наук» [там само].

Історико-педагогічні джерела засвідчують про масове запровадження виробничого навчання на теренах України: у 1956/57 н.р. воно здійснювалося в 3037 школах, а в 1958/59 н.р. – 5659. Водночас цей процес супроводжувався такими проблемами: брак належної навчально-матеріальної бази; складність вибору школами профілю виробничого навчання; розрив і неузгодженість теоретичних занять, виробничої практики і продуктивної праці учнів тощо. Вибір профілю виробничого навчання, тобто професійно орієнтована диференціація, здійснювався переважно не з урахуванням потреб народного господарства в кадрах, бажання учнів оволодіти відповідною професією і можливості працевлаштуватися після закінчення школи на виробництво за цією професією, а виходячи з наявної навчально-матеріальної бази [1, с. 169].

З огляду на зазначене вище, Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про поліпшення виробничого навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл» (1961 р.). Відповідну постанову було схвалено і в УРСР [4, с. 364–368; 7]. У цій постанові було узагальнено недоліки в організації виробничого навчання в середніх школах, а саме: виробниче навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл здійснюється без достатнього врахування потреб підприємств і організацій; реорганізація 10-річних шкіл у середній школі з виробничим навчанням не завжди забезпечується необхідною для цього навчально-матеріальною базою тощо. Зважаючи на це, Ради Міністрів союзних республік були зобов'язані

розробляти й затверджувати річні та перспективні плани підготовки кваліфікованих робітників за професіями в середніх школах з виробничим навчанням відповідно до потреби в них підприємств, будівництв, радгоспів, колгоспів та інших організацій з урахуванням підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних училищах і безпосередньо на виробництві. Спеціальності для професійної підготовки учнів мали затверджувати радянські органи по кожній школі. Рекомендувалося, щоб у кожному окремому класі підготовка учнів проводилася не більш як з двох спеціальностей [4, с. 365].

Професійно орієнтована диференціація знайшла відображення і в такому положенні: «Учням, що закінчили VIII клас, надавалося право вступу у IX клас тих шкіл, де вивчаються спеціальності, які їх цікавлять» [там само, с. 366]. Відповідно до цієї постанови юнакам і дівчатам, які закінчили середню школу з виробничим навчанням, склали випускні іспити із загальноосвітніх і спеціальних предметів та виконали кваліфікаційну пробу, мало видаватися одночасно з атестатом про закінчення середньої школи свідоцтво про набуття спеціальності із зазначенням кваліфікаційною комісією розряду. Вважаємо позитивним моментом поставлене перед владою різного рівня завдання забезпечення юнаків і дівчат, які закінчили середню школу з виробничим навчанням, роботою відповідно до набутої ними спеціальності [там само, с. 367].

Новим у документі було положення про необхідність передбачення Радою Міністрів УРСР у народногосподарських планах на 1962–1965 рр. будівництва шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстерень для середніх шкіл, виробниче навчання в яких не може бути організоване на базі підприємств, будов, радгоспів, колгоспів [там само].

Вважаємо позитивним явище спеціалізації деяких середніх шкіл: учні міських середніх шкіл Донецької області здебільшого оволодівали спеціальностями металургійної, хімічної і вугільної промисловості; Харківської – спеціальностями, пов'язаними з машинобудуванням; Вінницької, Хмельницької, Кіровоградської областей – спеціальностями сільськогосподарського виробництва широкого профілю. Більшість сільських середніх шкіл здійснювали цю підготовку шляхом **учнівських виробничих бригад** (перші учнівські виробничі бригади було створено в 1956–1957 роках, у 1959 р. їх налічувалося 4809) [1, с. 170].

Як бачимо, у ході «хрущовської» шкільної реформи набули розвитку школи різних типів. При цьому структура шкільної освіти змінювалася в напрямі розширення 8-річної і середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи. З річного звіту Міністерства освіти УРСР (1959–1960 рр.) дізнаємося про зростання мережі шкіл (усього 36432, з них початкових – 12851, 8-річних – 10845, середніх – 6373, вечірніх, змішаних і заочних, робітничої і сільської молоді – 5502), зокрема на кошти

колгоспів та місцевих органів; запровадження в усіх школах виробничого навчання близько 150 різних спеціальностей. Для забезпечення діяльності навчальних закладів різних типів було видано 36 назв навчальних планів та 76 програм, 111 назв підручників українською та 113 назв російською мовами [12, арк. 50].

Для порівняння наведемо статистичні дані за 1960–1961 роки: усього діяло 37664 школи, з них початкових – 12930, 8-річних – 11300, середніх – 6593, робітничої і сільської молоді – 103, спеціальних – 191. В Україні працювало 97 шкіл з викладанням предметів іноземною мовою [14, арк. 1а, арк. 94]. У 1960/61 н.р. в колгоспах працювало 3350 учнівських виробничих бригад (160 тис. учнів), а в 1962/63 н.р. – 3512 (295 тис. учнів) [2, с. 243]. У 1964/65 н.р. функціонувало 35405 загальноосвітніх шкіл, зокрема 545 шкіл-інтернатів, 824 школи і 9672 групи з продовженим днем [1, с. 172].

Варто звернути увагу й на диференціацію організації та змісту шкільної освіти за *національним критерієм*. Наведемо статистичні дані. Так, у 1958/59 н.р. з українською мовою навчання діяло 25380 шкіл, російською – 4054, молдавською – 157, угорською – 99, польською – 3, українською і російською – 1, угорською і російською – 1 [12, арк. 2]. У 1959/60 н.р. налічувалося 25307 шкіл з українською мовою навчання, 4199 – російською, 148 – молдавською, 99 – угорською, 3 – польською, 304 – українською і російською, 8 – молдавською і російською, 1 – угорською і російською [13, арк. 2]. У 1960/61 н.р. функціонувало 25377 шкіл з українською мовою навчання, 4309 – російською, 146 – молдавською, 99 – угорською, 3 – польською, 302 – українською і російською, 10 – молдавською і російською, 1 – угорською і російською [14, арк. 1а]. Проте ці дані засвідчують і здійснювану радянським урядом приховану русифікацію. Так, у щорічних звітах Міністерства освіти УРСР простежуємо кількісні зміни шкіл за мовною ознакою, особливо швидкі темпи зростання кількості шкіл з російською мовою навчання та зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання. Реалізація положення Закону про вибір батьками мови навчання дитини спричинило значне зростання кількості російських шкіл (у 1959/60 н.р. в Києві 30% дітей навчалася українською мовою, 70% – російською; в Одесі – 10% українською, 90% – російською; у Луганську – 7% українською, 93% – російською) [11, арк. 65–66].

Отже, Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР загалом позитивно вплинув на розвиток шкільної освіти на засадах диференціації, зокрема зовнішньої професійно орієнтованої. Цей Закон задекларував основну тенденцію в організації диференційованого навчання – прагнення поєднати навчання і продуктивну працю на основі вибору учнями певної сфери діяльності для поглибленого вивчення загальноосвітніх і загальнотехнічних предметів з урахуванням професійного

навчання. Навчальні плани були диференційовані для 8-річної школи, міської середньої школи з виробничим навчанням, сільської середньої школи з виробничим навчанням. Завдяки політехнізації школи диференційоване навчання стало гнучкою формою середньої освіти, що забезпечувала підготовку молоді до практичної діяльності. Виробниче навчання відповідно до Закону запроваджувалося в усіх середніх загальноосвітніх школах не лише України. Цей досвід набув поширення в усіх республіках Радянського Союзу.

Проте, як засвідчують літературні джерела, поєднати навчання з працею було надзвичайно складно. Посилювалося перевантаження учнів, знижувався рівень їхньої загальноосвітньої підготовки, погіршувалася якість знань. Програми виробничого навчання були перевантажені, не в усіх школах було створено належні умови для реалізації виробничого навчання. Продовження терміну навчання на рік затримувало початок трудової діяльності значної кількості молоді, знизився рівень знань учнів тощо. Запровадження політехнізації освіти й організація виробничого навчання вимагали великих матеріальних ресурсів та підготовчих заходів. З огляду на це ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили Постанову «Про зміну строку навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» (10 серпня 1964 р.), згідно якої з 1 вересня 1964 р. 11-річні школи з виробничим навчанням реорганізовувалися в 10-річні загальноосвітні школи. У Постанові декларувалося, що основним завданням школи є загальна політехнічна освіта молоді, її трудове виховання і лише потім (за наявності належних умов) професійна підготовка [5, с. 218]. У жовтні 1964 р. опоненти М.Хрущова усунули його від влади, а саме з посади Голови Ради Міністрів СРСР (займав – з 1958 р.).

Узагальнюючи, зазначимо, аналіз державної освітньої політики радянського уряду другої половини 50-х років – 1964 рік засвідчують, що в руслі суспільно-політичних і соціально-економічних змін після певного намагання влади у попередній період вилучити зі шкільного простору диференціацію навчання вона знову актуалізувалася як перспективний шлях підвищення ефективності навчального процесу з метою створення максимально сприятливих умов для підготовки учнів до майбутньої професії, а отже, до життя.

На державному рівні було проголошено основні принципи розвитку шкільної освіти, що уможливило здійснення диференційованого підходу: *зв'язок школи з життям* (підготовка учнів до суспільно корисної, продуктивної праці), *політехнічний* (поєднання вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання), *професіоналізації* (підготовка учнів із виробничих спеціальностей у поєднанні з виробничим навчанням).

В освітній політиці Міністерства освіти УРСР ідея диференціації шкільної освіти розглядалася у зв'язку з колективним навчанням, творчим

характером навчального процесу, розвитком активності, ініціативності й самостійності учнів, індивідуалізацією навчання, на основі вивчення індивідуально-психологічних та вікових особливостей дітей, розвитку їхніх творчих здібностей.

Встановлено, що проблема диференціації навчання активно розроблялася на державному рівні із залученням широких кіл науково-педагогічної громадськості. Державна освітня політика сприяла активізації педагогічних досліджень для забезпечення наукових засад диференційованого підходу (М.Грищенко, В.Сухомлинський, С.Чавдаров та ін.); виникненню завдяки діяльності педагогів-новаторів **авторських шкіл**, які сприяли розгортанню педагогічної творчості, пошукам шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу та активізації навчальної діяльності учнів на уроці. З'ясовано, що на противагу нормативно-правовим документам, де термін «диференціація» не вживався, вітчизняні педагоги розробляли його сутнісні характеристики.

Зовнішня диференціація (міжшкільна, внутрішньошкільна) навчання в масовій школі здійснювалася за критеріями у відповідних типах навчальних закладів: *територіально-економічним* (міська і сільська 8-річна школа як неповна середня загальноосвітня трудова політехнічна школа); *професійно орієнтованим* (трирічна (9–11-ті класи) або у складі 1–11-х класів середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням, вечірні (змінні) середні трирічні загальноосвітні школи робітничої або сільської молоді – вечірні (змінні), окремі класи при середніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням, заочна середня загальноосвітня школа, екстернат); *соціальним* (школи і групи продовженого дня, школи-інтернати за типом 8-річних шкіл або середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням); *віковим, психофізіологічним і фізичним станом здоров'я учня* (школи для дітей і підлітків з особливостями фізичного й розумового розвитку); *здібностями учня* (середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з викладанням деяких предметів іноземними мовами, школи для обдарованих дітей – середні загальноосвітні трудові політехнічні школи для здібних у галузі музики, хореографії, образотворчого мистецтва дітей); *мовним критерієм* (школи-інтернати з українською мовою навчання, російською мовою навчання у складі 1–8-го, 1–11-го класів). Уся система шкільної освіти ґрунтувалася на диференціації за частково національним критерієм (навчальні заклади різних типів для національних меншин, крім росіян, оскільки в процесі русифікації шкільної освіти створювалися школи з російською мовою навчання). Про *гендерну диференціацію* засвідчує поділ учнів класу (хлопців і дівчат) на групи для проведення занять у майстернях і по домоводству.

Значного поширення в навчальних закладах різних типів набували *активні методи та форми*

навчання (бригадні, групові та індивідуальні форми роботи учнів; факультативні курси у школах робітничої і сільської школи залежно від бажання учнів з технічного мінімуму, машинознавства, електротехніки, загального землеробства, домоводства, швейної справи тощо; учнівські виробничі та ремонтно-будівельні бригади, екскурсії, заняття в майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках з метою активізації розумової, пізнавальної активності учнів тощо), за допомогою яких реалізовувалася **внутрішня диференціація**. Створена й запроваджена нова система шкільної освіти, основною ідеєю якої була послідовна педагогічна та психологічна підготовка учнів до праці (збільшено кількість годин на трудове навчання, практичні заняття в майстернях, введено двотижневу виробничу практику), була порівняно демократичною, але водночас політико-ідеологізованою. На зміст початкової та середньої освіти впливали такі чинники: державна політика десталінізації в поєднанні з ідеологізацією та русифікацією; спрямована на розбудову народного господарства на нових технологічних засадах державна економічна політика; потреба в кваліфікованих кадрах; розвиток педагогічної науки й активізація громадсько-педагогічної думки.

Однак командно-адміністративні методи радянського керівництва, які почали відроджуватися наприкінці 60-х років ХХ ст., спричинили згорання процесу демократизації, реформ у всіх галузях суспільного життя, сигналізували про початок для радянського суспільства «періоду стагнації», що впливало на державну освітню політику стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в радянській Україні. Про це йтиметься в наших подальших дослідженнях.

Література

1. *Бондар А.Д.* Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А.Д. Бондар. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
2. *Грищенко М.С.* Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М.С. Грищенко. – К.: Рад. школа, 1966. – 230 с.
3. *Закон* про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР // Керівні матеріали про школу / упоряд. С.В. Бабич, В.О. Вікторов, С.П. Заволока. – К.: Рад. школа, 1962. – 387 с. – С. 226–245.
4. *Керівні матеріали* про школу / упоряд. С.В. Бабич, В.О. Вікторов, С.П. Заволока. – К.: Рад. школа, 1962. – 387 с.
5. *Народное образование в СССР.* Общеобразовательная школа: сб. док. 1917–1973 гг. / сост. А.А. Абакумова, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырёв, Л.Ф. Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – 560 с.
6. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки* // Матеріали ІІІ Всеукр. з'їзду працівників освіти. – К.; Чернівці: Букрек, 2011. – 400 с. – С. 317–376.
7. *Про поліпшення виробничого навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл* // Рад. школа, 1961. – №8. – С. 6–7.

8. Хрущёв Н.С. Воспитывать активных и сознательных строителей коммунистического общества: речь на XIII съезде ВЛКСМ 18 апр. 1958 г. / Н.С. Хрущёв. – М.: Мол. гвардия, 1961. – 47 с.
9. Чавдаров С.Х. За творче опрацювання проблем педагогічної науки / С.Х. Чавдаров, М.М. Грищенко // Рад. школа. – 1958. – №1. – С. 3–17.
10. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 2130, 146 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2458, арк. 54–66.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2584, 90 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2928, 128 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3196, 124 арк.

Анотації

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА

Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у період «відлиги» (друга половина 50-х років – 1964 р.)

У статті розкрито особливості державної освітньої політики радянського уряду щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти другої половини 50-х років – 1964 рік. Особливу увагу сконцентровано на причинах актуалізації диференційованого підходу в період «хрущовської» шкільної реформи. На основі аналізу Закону про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (1959 р.) показано, що в Україні функціонувала державна, централізована, водночас диференційована, передусім за професійно-орієнтованим, територіально-економічним, соціальним, віковим, частково національним і гендерним та іншими критеріями, система шкільної освіти.

Ключові слова: шкільна політика, диференціація організації та змісту шкільної освіти, форми і критерії диференціації навчання, виробниче навчання, радянська Україна.

Лариса БЕРЕЗОВСКАЯ

Государственная политика относительно дифференциации организации и содержания школьного образования в Украинской Советской Социалистической Республике (вторая половина 50-х годов – 1964 г.)

В статье раскрыты особенности государственной образовательной политики советского правительства относительно дифференциации организации и содержания школьного образования второй половины 50-х – 1964 год. Особое внимание сконцентрировано на причинах актуализации дифференцированного подхода в период «хрущовской» школьной реформы. На основе анализа Закона об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в

Украинской Советской Социалистической Республике (1959 г.) показано, что в Украине функционировала государственная, централизованная, в то же время дифференцированная, прежде всего за профессионально ориентированным, территориально-экономическим, социальным, возрастным, частично национальным и гендерным и другими критериями, система школьного образования.

Ключевые слова: школьная политика, дифференциация организации и содержания школьного образования, формы и критерии дифференциации обучения, производственное обучение, советская Украина.

Larysa BEREZIVSKA

State politics on the differentiation of the organization and the content of the school education in the Ukrainian Soviet Socialistic Republic in the thaw period (the second half of the 50-s – 1964)

In the article, the peculiarities of the Soviet government education politics on the differentiation of the organization and the content of the school education in the second half of the 50-s – 1964 were demonstrated. A special attention was paid to the reasons of the differentiate approach actualization in the period of Khrushchev's school reform. On the basis of the analysis of the Law on making a school closer to life conditions as well as the further development of the system of citizens' education in the Ukrainian Soviet Socialistic Republic (1959), it was demonstrated that the state, the centralized school education system which, first of all, was differentiated in accordance with the profession-orientated, territorial and economic, social, age, and other criteria functioned in Ukraine at the same time.

Keywords: school politics, differentiation of the organization and the content of the school education, forms and criteria of the education differentiation, industrial training, Soviet Ukraine.

